कर्मकरणशीले, वेतनं विना स्वभावतः कर्मकरे अमरः ।

तत्क्षण पु० स चासौ क्षणः कालः । सद्योऽर्थे हेमच० । "विवक्षितामर्थविदन्तत्क्षणप्रतिसंहृताम्" "आप्तेन तत्क्षणा भिषजेव तत्क्षणम्" माघः "सैकान्ते सुनिकन्याभिस्तत्क्षणोज्झितदृष्टकम्" रघुः ।

तत्त्व(त्व) न० तस्य भावः, तत-क्विप् तुक् ततो भावो वा त्व या तलोपः । १याथार्थ्ये, २स्वरूपे, ३ब्रह्मणि च अमरः ४अनारोपितस्वरूपे, परमात्मनि, "तदिति सर्वनाम सर्वं च ब्रह्म तस्य नाम सर्वनाम तस्य भावः । सर्वस्मिन् दृश्ये बाध्यमानेऽपि तद्बाधाधिष्ठानत्वेन स्वयमबाध्यमानमनारोपितं स्वरूपं तत्त्वमिति विवरणकाराः । ५विलम्बिते न्यायवाद्यादौ, ६चेतसि, ७वस्तुनि, ८साङ्ख्योक्तेषु प्रकृत्यादिषु पञ्चविंशतौ पदार्थेषु त्रिका० । "वेदान्ता बहुतर्ककर्कशमतिग्रस्ताः परं मायया भाट्टाः कर्मफलाकुला हृतधियो ह्येते हि वैशेषिकाः । अन्ये भेदरता विवादकलहास्ते तत्त्वतो वञ्चितास्तस्मात् सिद्धमतं स्वभावकसृतं धीरः परं संश्रयेत्" । ९सत्त्वरजस्तमःसु । तत्र याथार्थ्ये इत्यष्टाविंशतिस्थाने तत्त्वं वक्ष्यामि यत्नतः" रघु० । श्रीतत्त्वचिन्तामणिः तत्त्वविवेकः । तत्त्वचूडामणिः तत्त्वदीपिका । प्रमाणप्रमेयेत्यादुपक्रमे "तत्त्वज्ञानान्निःश्रेयसाधिगमः" गौ०सू० "कार्यं सोऽपेक्ष्य शक्तिञ्च देशकालौ च तत्त्वतः" मनुः । "सतश्च सद्भावोऽसतश्चासद्भावः । सत् 'सत्' इति गृह्यमाणं यथाभूतमविपरीतं तत्त्वं भवति । असच्च 'असत्' इति गृह्यमाणं यथाभूतमविपरीतं तत्त्वं भवति" । वात्स्या० प्रस्तावना । प्रकृत्यादिपदार्थे । "एवं तत्त्वाभ्यासान्नास्मि न मे नाहमित्यपरिशेषम्" सां० कौ० । "तत्प्रतिषेधार्थं तत्त्वाभ्यासात्" पात० सू० । १०स्वभावे निस्तत्त्वाः निःस्वभावा इत्यर्थः प्रकृत्यादौ पुं०केचित् । "यस्यापि देवस्य गुणान् समग्रांस्तत्त्वांश्चतुर्विंशतिमाहुरेके" हरिवं० २७६ अ० । ब्रह्मणि "वदन्ति तत्तत्त्वविदस्तत्त्वं यज्ज्ञानमद्वयम् । ब्रह्मेति परमात्मेति भगवानिति शब्द्यते" भाग०१।२।११ अनारोपितं तत्त्वमिति वेदान्तिनो वदन्ति । पदार्थे । "शून्यं तत्त्वं भावो विनश्यति वस्तुधर्मत्वाद्विनाशस्य" सा० सू० । मतभेदे पदार्थभेदा यथा "सदसदुभयानुभयात्मकचतुष्कोटिविनिर्मुक्तं शून्यमेव तत्त्वमिति शून्यवादिनो बौद्धाः । पृथिव्यादीनि चत्वारि भूतानि तत्त्वानीति चार्वाका आहुः । जीवाजीवाख्ये द्वे तत्त्वे इत्यार्हताः । जीवाकाशधर्माधर्मपुद्गलास्तिकायाः पञ्चतत्त्वानीत्यार्हतैकदेशिनः । जीवाजीवास्रवबन्धसंवरनिर्जरमोक्षाः सप्त तत्त्वानीत्यपरे आर्हतैकदेशिनः । स्वतन्त्रास्वतन्त्रभेदेन द्विविधं तत्त्वमिति द्वैतवादिनः श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्याः । चिदचिदीश्वरभेदेन त्रिविधं तत्त्वमिति रामानुजीयाः पतिपशुपाशभेदेन त्रिविधं तत्त्वमिति पाशुपतशास्त्रकोविदाः नकुलीशाचार्याः शैवाश्च । महदादीनि पञ्चविंशतिस्तत्त्वानीति सांख्याः । ईश्वराधिकानि तानि चेति, षड्विंशतिस्तत्त्वानीति पातञ्जलाः । ब्रह्मैकमेव परमार्थतत्त्वं तद्भिन्नाः मायाकल्पिता इति मायावादिनो वेदान्तिनः ।

तत्त्वज्ञान न० ६त० । १याथार्थ्यज्ञाने, २ब्रह्मज्ञाने च । "प्रमाणप्रमेयसंशयप्रयोजनदृष्टान्तसिद्धान्तावयवतर्कनिर्णयवादजल्पवितण्डाहेत्वाभासच्छलजातिनिग्रहस्थानानां तत्त्वज्ञानान्निःश्रेयसाधिगमः" इति गौ० सू० । ३अनारोपितवस्तुप्रत्यये । इदं सर्वं द्वैतजातमद्वितीये चिदानन्दात्मनि मायया कल्पितत्वात् स्वप्नवत् आत्मैवैकः परमार्थसत्यः सच्चिदानन्दाद्वयोऽहमस्मीति ४परिज्ञाने । ५यथार्थ्यज्ञाने । यथा सति घटादिवस्तुनि सदिति ज्ञानम् असति च शशशृङ्गादावसदिति ज्ञानम् । "निखिललोकविमोक्षसुखोपायं मननोपायमात्मनस्तत्त्वज्ञानमामनन्ति" । यथा आत्मा शरीरादिभ्यो भिन्न इत्याकारं ज्ञानमिति । नैयायिकाः । इतरनिवृत्तिपूर्वको ब्रह्मात्मावगम इति मायावादिनो वदन्ति । भगवद्विषयकमपरोक्षज्ञानमिति द्वैतवादिवेदान्तिन आहुः

तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् न० । तत्त्वज्ञानस्याहं ब्रह्मास्मीति साक्षात्कारस्य वेदान्तवाक्यकरणकस्यामानित्वादिसर्वसाधनपरिपाकफलस्य अर्थः प्रयोजनमविद्यातत्कार्यात्मकनिखिलदुःखनिवृत्तिरूपः परमानन्दावाप्तिरूपश्च मोक्षः तस्य दर्शनम् आलोचनम् । तत्त्वज्ञानार्थे आलोचने तत्त्वज्ञानफलालोचने हि तत् साधने प्रवृत्तिः स्यात् इति तदालोचनं मोक्षार्थतत्त्वज्ञानसाधनम् ।

तत्त्वन्यास पु० तन्त्रोक्ते विष्णुपूजाङ्गे न्यासभेदे तत्प्रकारस्तन्त्रसारे यथा "सादिकान्तानयार्थांश्च जीवाद्येकैकशो वदेत् । नमः परायेत्युच्चार्य ततस्तत्वात्मने नमः" इति गौतमीय वचनात् सर्वत्र तत्त्वपदप्रयोगः । यथा मं नमः पराय